

Hatos Pál

„AHOL A GYEREKEK EJTŐERNYŐVEL UGRÁLNAK KI
AZ ABLAKON”

Magyary Zoltán 1935-ös tanulmányútja a Szovjetunióban

Babus Antal: *Egy konzervatív úr a baloldali zarándokok között. Magyary Zoltán szovjetunióbeli útja.* Argumentum – Balassi Intézet – Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2014, 244 oldal

A húszas évek végén a Szovjetuniót évente még alig ezer külföldi kereste fel, de a nagy gazdasági világválság után, a harmincas évek közepére ez a szám egyszerre megtízszereződött. Miközben Ukrajnában milliók haltak éhen, miközben a Nagy Terror felvezetésével már zajlottak a tisztogatások a pártban s a kivégzések a Lubjanka pincéiben, a Szovjetunió egyszerre divatba jött a gazdasági válságtól sújtott Európában és Amerikában. Bár az európai hatalmak már a húszas évek közepére felvették a diplomáciai kapcsolatot Szovjet-Oroszországgal, igazi áttörést jelentett, hogy 1933-ban az Egyesült Államok is követet küldött Moszkvába, és a Föld egyhatodát elfoglaló vörös birodalmat 1934-ben a Nemzetek Szövetségébe is felvették. Az ország villamosítása, a nagyszabású iparosítás, a Sztálin által meghirdetett kolhozosítás s a kiszámíthatatlan konjunkturális válságokat elkerülő tervgazdálkodás egyfajta pozitív mítoszt teremtett a kommunista kísérlet körül. Sztálinban egyre többen már nem a „bolsevista fenevadat”, hanem az államépítés sajátos, dinamikus vezetőjét látták, s naiv, de erős meggyőződéssel szegezték szembe a szovjetrendszer hatékonyságát a hanyatló Nyugat korrupt parlamentarizmusával. Nemcsak a politika és a forradalmi megoldásokat kereső baloldali értelmiség érdeklődött, hanem az átlagpolgár és a munkáját veszélyben érző munkás is: amikor a szovjet kereskedelmi ügynökség hatezer szakmunkásállást hirdetett meg, százezer amerikai jelentkezett rá. De a mértékadó értelmiségiekre – ahogy manapság mondják: a véleményvezérekre – különös gondot fordított a sztálini vezetés. A kulturális propagandáért felelős szervezet, az 1925-ben alapított a Kulturális Közkapcsolatok Összövetségi Társasága (orosz rövidítése után a VOKSZ) nem a világ proletárjait, hanem kezdettől fogva a nyugati közvélemény befolyásos alakítóit célozta meg. Az évtizedes munka éppen a harmincas évekre érett be, és elindult a francia, angol, német, dán írók, újságírók hada Moszkvába, „a jövő városába”. Néhányukat maga a pártfőtitkár fogadta, mint például a Nobel-díjas francia regényírót, Romain Rollandot. De az egyébként hallgatag diktátor az ír-angol drámaíróra, a szintén Nobel-díjas George Bernard Show-ra is három egész órát szánt. Nem is eredménytelenül. Amikor hazatértek az ukrainai éhínségről kérdezték, Shaw nem jött zavarba, szarkasztikus humorral csak annyit válaszolt: „Könyörgöm, amikor megérkeztem a Szovjetunióba, életem legbőségebb ebédjét fogyasztottam el.”

Ez a jóllakott cinizmus semmiképpen sem volt jellemző Magyary Zoltánra, a közigazgatási jog maga idejében nemzetközi ismertségű professzorára, aki Babus Antal ter-

jedelmes bevezető tanulmánnyal ellátott, érdekfeszítő forráskiadványának hőse. Egyik moszkvai vendéglátója így jellemezte Magyaryt: „száraz csinovnyik benyomását kelti, aki valahogy sematikusan látja az élet kérdéseit, és nagyra értékeli a hagyományokat” (125). Nagyobbat nem is tévedhetett volna. Babus Antal nagyjelentőségű könyvének legerdekesebb hozadéka az, hogy ez zárkózott, megjelenésében és viselkedésében talpig konzervatív úriember a bátor hívők és próféták újításra nyitott kasztjához tartozott. „A közigazgatás feladata a cselekvés” – Magyary ebben a mondatban foglalta össze filozófiáját 1923-ban a magyar állam költségvetési jogát tárgyaló művében. A 1889-ben született Magyary Zoltán a magyar közigazgatás-történet egyik legsokoldalúbb egyénisége volt. Míg fiatal kartársai a békebeli kávéházakban pihenték ki a hivatali robotot, ő számviteli képesítést szerzett jogászdiplomája mellé. Az I. világháború és a forradalmak után mintaszerű karriert futott be, s gyorsan haladt a ranglétrán a németül, franciául és angolul is kitűnően beszélő ambiciózus hivatalnok. A húszas évek elejétől Klebelsberg Kuno egyik legfontosabb munkatársaként a Trianon utáni szellemi-kulturális konszolidáció nagybefolyású szervezője lett. Alig akad olyan alkotása a klebelsbergi korszaknak, amely ne viselné Magyary keze nyomát is. Részt vett a szegedi, a pécsi tudományegyetem megalapításában, a debreceni egyetemi építkezésekben, a népiskolai programban, ő dolgozta ki az első átfogó diákjóléti koncepciót is. Döntő szerepe volt a Collegium Hungaricum létrehozásában, a magyar kulturális diplomácia alapjainak lerakásában. A külföldi magyar intézetekről szóló 1927. évi törvény megszövegezése és a magas műveltséget szolgáló ösztöndíjakról Klebelsberggel közös alkotása. Magyary szenvedélyes hivatalnok volt, s ez az oximoron nála valósággá vált: „a politika annyit ér, amennyit belőle a közigazgatás megvalósít” – vallotta. Ezért az általa vezetett ügyosztályon nem létezett délutáni szieszta, és ő nemigen fejezte be a munkát este kilenc előtt. Magyary kíváncsi és innovatív alkat volt, élénken figyelte a világban zajló folyamatokat, a vállalatigazgatás és a tudományos üzemszervezés forradalmi léptékű újításait, melyeket ő az államigazgatásba is igyekezett átplántálni. Az „állam nagyüzem”, így kell működetni, ha eredményeket akarunk tőle várni. Erről szólt rövid életű „racionalizálási” kormánybiztossága is, 1931–1932-ben a Bethlen- és a Gömbös-korszak határán, amely így politikai vákuumba kerülve sikertelennek bizonyult. Az időközben egyetemi tanárrá kinevezett Magyary reformelképzeléseiben magára hagyva a tudományos munkába vetette magát, s létrehozta a Magyar Közigazgatási Intézetet – amerikai pénzből, s szakítva a konzervatív és belterjes magyar egyetemi hagyományokkal intenzív gyakorlati munkát honosított meg ott. Közben meggyőződésévé lett a modern gazdaság és társadalom problémáit megoldani képtelen európai parlamentarizmus csődje, amelyből egyre erősödő meggyőződése szerint csak az „erős executíva”, a fölösleges jogi béklyóitól megszabadított növekvő állami szerepvállalás lehet a kiút. Tájékozódását is ezek szerint alakította. Széleskörű kapcsolatrendszere révén bejárta Európát, majd Amerikában volt a Rockefeller Alapítvány meghívására vendégprofesszor. Tengerentúli tanulmányútja befejeztével Brüsszelben felkereste a Nemzetközi Közigazgatás-tudományi Intézet központját is. Javaslatára az intézet az 1936. évi varsói nemzetközi közigazgatási kongresszus témájául a „közigazgatási vezérkar” kérdését tűzte ki, a főelőadónak pedig Magyaryt kérte fel. A kongresszusi referátum

előkészítésére Magyary tanulmányútra indult. Ahogy tragikus halála előtt készített emlékirataiban írja: „Az olasz és német forradalmak tanulmányozása során jutottam arra a meggyőződésre, hogy főelőadói jelentésem nem juthat elvi megállapításokig, és nem érhet el teljes horizontot, ha nem terjesztem ki helyszíni tanulmányaimat a Szovjet-Unióra is. 1935. szeptember és október hónapokat töltöttem Oroszországban, ebből öt hetet Moszkvában. Mint egy tekintélyes nemzetközi kongresszus főelőadója, kedvező tanulmányi lehetőségeket találtam és így abba a helyzetbe jutottam, hogy 1936 júliusában a varsói kongresszus elé olyan jelentést terjeszthettem, amely az irodalmi forrásokon kívül helyszíni tanulmányok és részben hivatalos adatok alapján elsőnek foglalta szintézisbe a XX. század államának legfőbb problémáját.” A szóhasználat magáért beszél, jellemző tanúja annak a kornak, ahol a német és olasz fasizmus „forradalomként” jelenik meg, párhuzamosan a sztálini kommunizmus építésével.

Babus Antal értékes forrásgyűjteménye ennek a tanulmányút-sorozatnak a legkülönlegesebb állomását, az 1935 őszen tett moszkvai és leningrádi tartózkodást írja le. Magyary útja idején már létrejött a diplomáciai kapcsolat a Szovjetunió és Magyarország között, de a kommunista birodalom *terra incognitának* számított a magyar középosztály számára, ahonnan például 1935-ben egyetlen turista sem érkezett Magyarországra. Magyary vállalkozásának úttörő voltát Babus kitűnően szemlélteti a filozófus Kornis Gyulától, Magyary hajdani államtitkárától és riválisától vett idézettel. Kornis 1934-ben nem egyszerűséggel úgy aposztrofálta a Szovjetunió felvételét a Népszövetségbe: „Hogyan süllyedt idáig az emberiség?” (17).

A kötet izgalmas részletességgel dokumentálja az utazás hosszas és körülményes előkészületeit. A szovjetek persze tudták, miért érdemes Magyary látogatását engedélyezni. Bekzadjan budapesti követ minden köntörfalazás nélkül megmondta moszkvai feltevéseinek: „jóindulatú előadása a Szovjetunió központi irányítási rendszeréről nem elhanyagolható fontosságú propagandisztikus szerepet játszhat” (92). Számunkra, kései olvasók számára azonban talán még fontosabb, hogy mit keresett, illetve mit talált Magyary útja során maga és Magyarország számára hasznosíthatót. Rengeteg találkozója volt, megnézhetette a frissen felavatott moszkvai metrót, amit előtte már Illyés Gyula is megcsodált, feleségével együtt a gyakorlatban láthatták a makarenkói elveket egy, a VOKSZ által fenntartott Patyomkin-iskolában, ahol minden szép és jó volt. Felesége lelkesedésével szemben a kissé gyanakvó Magyary nem kis iróniával jegyezte meg a jelentést író iskolaigazgatónak: „Itt Önöknél mindegyik gyerek egészséges, jól táplált, vidám – különös öröm ezt látnom; a város utcáin valami oknál fogva nem ezt tapasztaltam” (126). De eljutott a Moszkva melletti mintakolhozba is, ahol azzal bosszantotta fel jelentésíró kísérőjét, hogy „szenttelen arcán elégedett mosoly suhant át”, amikor a kolhozelnök minden óvintézkedés ellenére egy olyan házba vezette be a vendéglátói minősítése szerint „konzervatív-fasiszta” (150) vendéget, ahol ikonok voltak. Járt továbbá a Molotovról elnevezett tervakadémián, az Állami Bankban, egy esztergáuzemben, az Anya- és Kisdédóvó Múzeum és Kiállításán, a Népbiztosok Tanácsának jogi osztályán, a Szovjetépítés Intézetében, a moszkvai Cigány Színházban, amely „Nyugaton fülsiketítő sikert arathatna”, a varázslatos nevű Gyógyító Munkás Női Profilaktóriumában (vajon mi

lehetett ez?). S persze ellátogatott a Tolsztoj Múzeumba, ahonnan hiányolta a magyar Tolsztoj-fordításokat, sőt leutazott Harkovba, a Dnyeperen megtekintette a világ egyik legnagyobb villamos erőművét, október elején a Krímben még a tengerben is fürdött. Kezdetől fogva ambicionálta, hogy a lehető legmagasabb szinten fogadják. Vendéglátóit gyakran emlékeztette: hasonló útjain alkalma volt Hitlerrel és Mussolinivel, az USA-ban pedig Cordell Hull külügyminiszterrel tárgyalni. A kommunista bürokrácia mégsem tartotta fontosnak, hogy találkozzon nemhogy Sztálinnal, de még a szovjet rendszer akkori második emberének számító Kaganoviccsal sem – akit pedig a Magyary tolmácsa „korunk legnagyobb szervező zsenijének” nevezett (117). (Babus ironikusan megjegyzi, hogy a négy osztályt végzett s a betűvetéssel meglehetősen hadilábon álló Kaganovics elvtársat Sztálin egyszer maga figyelmeztette az írásjelek használatára leveleiben.) A legfontosabb találkozó, amelyről maga Magyary is lelkesen nyilatkozott, a Szovjet Ellenőrző Bizottságban történt. Ennek főtítkára, Nazaretjan az első valóban magas rangú tárgyalópartner több mint három órát töltött magyar látogatójával, s a találkozóról készült jelentés szerint nem is eredménytelenül. „Magyary el volt ragadtatva, [...] meggyőződött róla, hogy az összes kapitalista ország legérzékenyebb kérdését, az ellenőrzést – nemcsak a pénzügyi és a jogit – lényegében csak a proletárállamban lehet megoldani, amelyik nem hogy nem fél az ellenőrzéstől, de elképzelhetetlen anélkül” (139). A jelentésírónak igaza lett, Magyary valóban elégedetten nyilatkozott a varsói közigazgatási kongresszus egész Európából és a tengerentúlról is összesereglett hallgatói előtt a szovjet szisztémáról, arról, hogy a Szovjetunióban az ellenőrzésnek következménye van. Babus Antal idézi is a francia, angol, lengyel és magyar kiadásban megjelent főelőadói jelentés vonatkozó részét, ahol Magyary Sztálinra hivatkozva állítja: „a párt tagjai közt időszakonként, két-három évenként tisztogatás van. A párt nem tűr frakciókat, erősödik azzal, ha opportunisták elemektől megszabadul” (52). Valóban. Másfél évvel Magyary látogatása után vendéglátói közül már csak egy vagy két ember volt életben, a többiek odavesztek a tisztogatások során hétszázezer más szovjet állampolgárral egyetemben. Erről Magyary valószínűleg nem tudott, naivitása ezért még hátborzongatóbb. Hazatérése után lelkesedése nem lankadt, több előadásban számolt be a budapesti közönségnek útjáról, az egyikre még a külügyminiszter, Kánya Kálmán is elment. „Összes utam közül a leggonddalébresztőbb és legmélyebb hatású volt” – írta visszaemlékezéseiben Magyary. A 8 Órai Újságnak adott interjújában is lelkesen nyilatkozott a „szovjetkontroll” hatékonyságáról, s saját „kitágult látóhatáráról”. A körüti bulvár olvasói azonban nemcsak ezeket a szakembereknek szóló részleteket tudhatták meg tőle, hanem azt is, hogy „Oroszországban az ejtőernyőzés nemzeti sport, gyerekek ejtőernyőkkel játszanak és ugrálnak ki a nyílt házak ablakaiból” (72). Az újság olvasóinak fantáziáját valószínűleg megmozgatta az interjú zárómondata, de a konzervatív *establishment* nem volt meggyőzve a technokrata naivitásával előadott következtetéseitől. Bethlen István például többet nem volt hajlandó szóba állni vele, s sokan mások is bolsevistának nevezték. A sors fintora, hogy Magyary, aki folytatta saját útját a tatai mintajárás és a komáromi szociális vármegye megszervezésével, a szélsőjobboldali Egyedül Vagyunkban publikálta következtetéseit *Államéletünk válsága* címmel. Szálasi hívását azonban 1944 októberében, hogy együtt építse vele a hun-

garista államot, nem fogadta el. Inkább a Gerecsébe, Héregre húzódott vissza egy erdei házba feleségével, Teichert Margit filozófusnővel, remélve, hogy itt nagyobb biztonságban vészeltetik át a háborút végét. „A régi világ összeomlott. [...] Nagyon mély változás lép a helyébe, amelyet megértettünk és feleségemmel együtt készültünk a nagy feladatra, hogy szerencsétlen országunk az új világba annak helyes felismerésével illeszkedjék bele” (74). Ezeket a sorokat, azonban nem az újjáépítésben szerepet vállaló, hanem egy végső-kig kétségbeesett ember írta búcsúlevelében. A háború ugyanis – Magyary számításával ellentétben – kegyetlenül bánt a Dunántúllal: a megszálló szovjet csapatok katonáinak megalázó erőszakoskodásai elől Magyary Zoltán feleségével együtt a halálba menekült. Az *strong executive* elvét kidolgozó szakember a közigazgatás eredményességének biztosítását a végrehajtó hatalmi funkció megerősítésével, parlamenti ellenőrzésének megszüntetésével látta kivitelezhetőnek, s ezt látta a Szovjetunióban megvalósulni. „Az emberek zöme nem jogász, ezért a közigazgatást nem jogszerűsége, hanem eredményei szerint ítéli meg” (50). A szakbürokrata Magyary számára ezért volt mellékes a demokrácia vagy autokrácia dilemmája. A közjó számára azonban ez a nézet beláthatatlan veszéllyel jár, ahogy arra Bibó István máig érvényes kritikájában rámutatott. Ő ugyanis egészében kritizálta az eredményes közigazgatás Magyary által megfogalmazott programját: „A társadalom egészét mind anyagi, mind szellemi síkon megragadni és irányítani képes eredményes közigazgatás [...] a maga instrumentális tökéletességével az eldologiasodásnak, az elembertelenedésnek oly veszélyét rejti magában, melynek során az eredményesség merő absztrakt bálványává válhat, elszakadhat a társadalom eleven szükségleteitől és értékvilágától és megmerevedett, öncélú kimérákká deformálódott sikerképzetek uralma alá kerülhet. [...] Az eredményesség addig érték, amíg maga is társadalmi értékszempontok uralma alatt áll.”¹

Babus Antal példaszerűen jegyzetelt, hasznos névmutatóval, alapos és érdekes bevezető tanulmánnyal ellátott forráskötete tanulságos olvasmány lehet a társadalomtudományok művelőin túl mindenkinek, aki hajlandó belátni: milyen nehéz és óvatosságot igénylő feladat a jövő tervezése és berendezése, ahol saját bátorságunk és újtókedvünk néha katasztrofális tévedésekhez vezethet.

¹ BIBÓ István: *Jogszerű közigazgatás, eredményes közigazgatás, erős végrehajtó hatalom*, Társadalomtudomány 1944/1–3., 54.

KÖZÖSSÉG · HAGYOMÁNY · SZABA

KOMMEN